

ha különben végtelenen érzékeny a vereségekre, és önsajnálata még nem érte el azt a fokot, amelyben az önsajnálát már mentség is egyúttal, és langyos békévé oldja fel a legkomolyabb konfliktust is, ha mással nem, egy kis segédlettel: alkohol, nő, könyvek stb. Ez az állapot – magam is tapasztaltam – már olyan, mint a kibic lelkendezése, lelkesedése, kotnyeleskedése. Ez már jó, ezt senki ki nem kerülhető, ha igazán képes az önelemzésre. Ez a fajta önpszichológiai teszt sokkal egyszerűbb és könnyebb, mint bármely más pálya hasonló megpróbáltatása, ahol kibicnek lenni korántsem olyan felemelő érzés, és a dolog humora sem egyértelmű.

S ha az ember képes lesz kibicként hozzálátni saját dolgainak megítéléséhez – meg van mentve. Ki hallott öngyilkos kibicéről? Az egész a lehetetlenséggel határos, hiszen a kibicnek éppen azért kell túlélőnek lennie, hogy hivatását betöltsse, hogy kérve-kéretlenül kritizáljon, vagy csak egyszerűen kilendítse a holtpontról az ügyet. Kibic nélkül az egész nem ér semmit: ha nincs kibic, néző, kritikus – az egészet abba lehet hagyni.

A sakkozás nagyon hasonlít az élethez, azaz a lényeges különbséggel, hogy a sakkban nincsenek jóvátehető események, és a szabályok sem változnak napról napra vagy kurzusonként. Mindig van egy új játszma, egy új verseny, egy újabb kombináció: egyik parti tolja a másikat, egyik verseny követi a másikat, és mindig új ellenfelekkel mérhetjük össze erőnket a legtisztább körülmények között. Talán ez a legvonzóbb (a legtaszítóbb is?) a sakkozásban. Ha nyerünk – akkor elandalíthat bennünket a szellemi felsőbbrendűség érzete, begigazolja erőfeszítéseinket. S ha netán vesztenénk – akkor ott van az önsajnálát békéje, amely az újrakezdés reményét is felvillanthatja. Nemigen hiszem, hogy van még egy hasonló találmány, amely csak összehasonlítható is lehetne a sakkal. A sakk tökéletes: mi nem vagyunk azok.

Bilek István

FÉLIGAZSÁGOK ÖRÖME ÉS BOSSZÚSÁGA

Theodor Roszak: Az információ kultusza, avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete

Fordította Gieler Gyöngyi. A fordítást szakmailag ellenőrizte és a jegyzeteket írta Heltai Péter Európa, 1990. 406 oldal, 60 Ft

Öröm és bosszankodás ezt a könyvet olvasni. Öröm azért, mert megszólal egy olyan, az emberi értékek iránt lelkesen elkötelezett hang, ami térfelünkön manapság alig divatos, a kapitalizmus hatalmi és értékrendszerének olyan bírálata, amit az ellenkező előjelű korszak leáldozása nemcsak az amnézia birodalmába utalt, de majdnem úgy diszkriminál, mint ellenpárja a szocializmus kritikáját. Örömmel találkozunk az emberi kultúra hagyományos folytonosságát, a nevelés humán arculatát védő és a primitívvel fajuló technikai mámor veszes terjedése idején hangosan hirdető gondolatokkal. Öröm egy új, haladó racionalizmus megszólalása a gyűjtögető irracionálisusok járványában. Öröm olvasni egy röpiratot azok ellen a kisebbségükben jóindulatú, többségükben a profitéhségtől lihegő szélhámos fantaszták ellen, akik képzeletvilágunkat emberfeletti képességgel rendelkező automatákkal töltik meg, váltogatva ígérve földi paradicsomot és kozmikus poklot az állami döntéshozóknak, a naiv és elbutított népességnek, hogy minél több pénz áramoljon az éppen aktuálisnak kikiáltott feladat kutatásába, termékek gyártásába.

Eddig az öröm, de mielőtt a bosszúságra térnénk, áruljuk el, miről is van szó! Roszak, a hatvanas évek nagy lázadásainak fiatalja, az információs forradalmat veszi célba, mint a társadalom kapitalista rothasztásának újabb, ma legfeltűnőbb példázatát. A könyv váltogatva támadja az információ félig-meddig elvi jellegű fogalmait, a velük történő visszaéléseket és a számítógépes technika oktatási-nevelési felhasználásának, államigazgatási, katonai alkalmazásának módjait. Részben történeti utalásokkal, részben filozofikus színezetű eszmefuttatásokkal igyekszik rámutatni arra, hogy az információ objektvitása fétis, az egyre sza-

porodó információ egyre inkább elfedi a lényegyet, az eszmékben való gondolkodást, márpedig véleménye szerint az eszméknek elsőbbségük van az ember alkotóképes gondolkodásában. (Itt ugyan nem feledkezik meg az eszmék káros és kóros kinövéséről sem, de ezt melléklajenségnak tekinti.) Az a véleménye, hogy a számítógép, bármily bonyolult műveletekre képes is, csak a fantáziától, kötött szabályok szerinti működést segítő és teszi általános érvényűvé. Erősen bírálja az információval kapcsolatos filozófiákat is, úgy véli, hogy ezekben összekeveredik a jelentés nélküli technikai megjelenés és a tartalmakat kifejező gondolati lényeg. Roszak példákkal mutatja meg, hogy milyen módon használták az új eszközök hatalmuk erősítésére a nagy monopóliumok, a befolyásos pénzügyi körök, az állam és ezen belül is a katonai szervezetek.

Különös figyelmet szentel az oktatásnak, az iskolai számítógépesítés nagy anyagi hasznot hajtó, de a nevelés alapfeladataitól távolító hatásának, annak, hogyan szegényíti az iskolát a nevelő kikapcsolása, a feladatok gépies jellege, hogyan veszi el a pénzt a valódi oktatási céloktól, hogyan irányítja a gyerekek figyelmét egyoldalú pályakeresés felé, hogyan szakítja meg a hagyományos és természetes nevelő-diák kapcsolatokat. Elemzi a legértelmesebb számítógépes oktatási kísérletnek, a Papert-féle LOGO-nak szép szándékaival szemben álló gyengéit.

Érdekes párhuzamot von a hatvanas évek alulról jövő, demokratikus szubkultúrájának üzleti vállalkozásokba torkolt szákcúci és a számítógépes társadalmi kezdeményezések, módszerkísérletek csődjei között, megmutatva, hogy a kapitalista gazdaság minden demokratikus mozgalmat integrál és kibelez.

Igazságok, féligazságok, rosszul értelmezett információk keveredése rontja el a jó szándékú könyvet. Roszak kutatásai eredményeként, tanulmányként szeretné elénk állítani gondolatait, ehelyett azonban sokszor csak újságrírói felületességgel összecsapott pamfletet kapunk. Néhol egy-egy nagy neküendülés után megemlíti ugyan, hogy a számítógép is lehet hasznos jószág, de világa az egyszerű adatfeldolgozó és szövegszerkesztő gépen nem terjed túl, filozófia ismeretanyaga is szegényes, sőt helyenként zavaros, ismeretei nagy részét népszerű folyóiratok pillanatnyi

hangulatokat tükröző cikkeiből veszi. Ez baj, hiszen a téma sokkal többet érdemel, jó és rossz oldalai egyaránt. Roszak gondolatait először azzal a tétissel kell szembesítenünk, hogy ez az új technológia feltartóztathatatlanul halad előre, átalakítja életünket, így tehát az a tendenciánk, hogy ezt az új életformát emberivé tegyük, nem pedig az, hogy egyszerűen elutasítsuk, és behunyjuk a szemünket a folyamat előtt. A számítógép ma életünk olyan, sokszor rejtett, de mindenütt jelen levő része lett, mint a villamos motor. Ma már minden orvosi diagnosztikai eszközben, ultrahang- és tomográf-készülékben, analízátorban, betegellenőrző, lélegeztetőkészülékben ott van: emberek millióinak élete függ ettől. Nélküle leállna a tömegközlekedés, a bankrendszer, de a gyárak többsége is. A mai ember életének lassan alig van olyan mozzanata, amely valahogy ne függne a számítógépek milliárdjaitól, és ez nem az a luxus, amit a számítógépgyárak kényszerítettek az emberiségre, hanem éppoly visszafordíthatatlan nélkülözhetetenség, mint az autó, a villamos energia, a rádió, vagy akár, hogy egy ősi technológiai újítás példájával éljünk, a földművelés. Nem az a feladat, hogy ezt megállítsuk vagy csak szűdjük, hanem hogy, keresve a folyamat jó és rossz vonásait, igyekezzünk a jót erősíteni, a rosszat visszafogni.

Még a sokat szidott multinacionális óriásvállalatokkal is ez a helyzet. Roszak nem veszi észre, hogy az új impériumformák éppúgy történelmi szükséglet termékei, mint a régiek, történelmi hivatással, a maguk hatalmas, emberiséget átfogó rendszerbe illesztésével, hiszen Róma vagy az angol birodalom is – minden szörnyűség ellenére – világkultúrát teremtett, amely a birodalmat sokáig túlélte. Ezek az új birodalmak is változnak, a Roszak által leírt merev, központosított, uniformizált szerkezet a múlté, épp a számítógép-hálózatok fejlődésének hatására és analógiájára, egyre inkább decentralizáltan, önálló egységekre bontottan és emberközpontúan működnek.

Roszak pillanatszemplélete még nem látja azt a munkamódszer- és társadalomszerkezet-átalakító hatást, amit a számítási- és információs technológia, a technológiát a világ egészére kiterjesztő hálózatok létrehozhatnak. Az információ az embercsoportok együttműködésének eszköze, szervezője: minden forradalma, a beszédé, az írásé, a nyomtatásé rendkívüli

változásokat hozott. Ugyanígy volt ez a munkaeszközökkel, a kő- és fémszerszámokkal, a géppel, az energiafajták felhasználásával. Vajon mit szólnánk egy olyan pamflethez, amely a könyvnyomtatás terjedése idején azon siránkozna, hogy elvész a kézzel írt és festett kódex szépsége; elszakad a diák a tanárától, mivel immár nemcsak hallgatja, hanem olvassa is; haszonlesés vezérli a nyomdák, a könyvkiadók vállalkozóit, s a nyomtatott könyvek tévnyomat terjesztenek majd.

Nem erőssége a könyvnek az az eszmefuttatás, ami az információfogalom, az adatok, tényeknek elfogadott állítások, a fogalmi gondolkodás, a logika, a nyelv kuszán kezelt kapcsolatairól szól. Ennek a témának az ókortól napjainkig hatalmas, nagy szakmai tudással összeállt és ilyet igénylő irodalma van, az újságírói vagy szenzációírói felületesség, a jellegzetes mozgalmi mindent rögtön jobban tudás itt sajnos diadalt ül, elrettentő például szolgál. Az elemzésbe azért nem fogunk itt bele, mert az sorról sorra terjedelmes, hivatkozásokkal telített fejezeteket kívánna.

A valóság gyorsan cáfol. Roszak például a könyv 199. oldalán Lovellt idézi azzal a nézetével kapcsolatban, hogy a kozmológia nagy kérdéseit nem a számítógépek, hanem a szerencsés véletlen felfedezések oldogadják meg, a számítógép csak kárára lenne ennek a folyamatnak. Nos, a világegyetemre való kitekintés egy nagyságrenddel való fantasztikus megnövelése a közelmúltban – többek között egy magyar kutató, Szalay Sándor részvételével – néhány rendkívül szellemes számítástechnikai alkalmazási megfontolás segítségével történt. Roszaknak azon is el kell gondolkodnia, hogy az utóbbi idők másik csillagászati szenzációja, a naprendszerünket végigkövető és már kívülről is szemlélő űrszonda minden lépése a konstrukciótól a képfeldolgozásig csak számítógépekkel volt lehetséges, sőt ez a lehetőség a lényeg a kísérletben. Sok más részletben lehetne még kötekedni, nem éri meg. A lényeg, a szerző jóindulatú szándéka, elsikkad, sőt visszajára fordulhat. Nem arról van szó, hogy szélhámosok és kegyetlen tókések egy újabb szörnyszülöttet hoztak létre, hanem arról, hogy a felelőtlen ígéretek, fantasztikus jövőléggömbök helyett szembe kell néznünk a világunkat, életünket lényegesen befolyásoló új munkavégző és kapcsolatteremtő technikák

veszélyeivel és áldásaival. Ez valóban kritikus és társadalmi felelősségű gondolkodást igényel, sőt cselekvést is: a haladás nem tartható vissza, a jó vagy rossz felhasználásának azonban előttünk állnak a változatai. Olyan világra kell törekednünk, amelyben nem a hatalmi csoportok gépi eszközeivel kormányzott ember, hanem az emberi célokra használt, embert szolgáló gép lesz az eredmény. Ennek a témának is jelentős, szakmailag jól megalapozott irodalma van, szép eredményekkel; azt kell megmutatni, hogy van ilyen változatunk is.

Egyet lehet érteni Roszakkal az emberi képességeket elérő és túlhaladó gépek fantasztikumának bírálatában. Sajnos ez a számítógéptudomány egyes kítűnő művelőit is megferőztette. Az is igaz, hogy a nagy csinnadratták (így a japán ötödik generációs gép és annak amerikai folyományai) mögött kemény anyagi érdekek is állnak. Minden mai ismeretünk szerint az ember és a gép másképp működik, másban jobb. Vannak emberi teljesítmények, melyek gépi úton valószínűleg sohasem érhetőek el, és fordítva. Az ember nem tud az autó sebességével futni, de az autó mégsem emberpótlék. Új szimbiózis lehetőségei és reményei merülnek fel, a mai erőfeszítések már ebben az irányban összpontosulnak; némileg itt is túlhaladta Roszakot az idő.

Végül a fordításról. Ez sajnos még felületesebb, mint a könyv. Tele részben mosolyogni való (az amerikai cégnevek fordítása, sőt fordítása, még az IBM-é is), részben zavaró, részben bosszantó félrefogásokkal. Így lett a szabályozás, irányítás ellenőrzés, az autóipar önjáró technika. Szegény fordító a sokértelmű, jellegzetesen amerikai *hacker* szóval sem boldogul. A *computer* szóval sem tudok kibékülni, ebben a recenzióban is csak a fordítót idézve szerepelhetett! Egyetlen nyelvi leleményét dicsérhetjük: az *iciri-biticiri* gépeket.

Tehát: komoly dolgozathoz a jó szándék kevés. Ha a magyar olvasó a gazdag nemzetközi irodalom olvasása közben ezt a könyvet is átfutja, érdekes szociológiai jelenséggel találkozik, még némi öröme is telhet benne, ha azonban a dúsgazdag szennyirodalmi választékkal szemben álló igen szegény magyar nyelvű gondolati irodalomban csak ehhez jut hozzá, az már bosszantó.